

Eesti tulevikud. Millest nad sõltuvad ja kuidas neid uurida

Erik Terk

MÜ'06 „Eesti aastal 2007 ja 2027”

Miks ja kuidas uuritakse tulevikku?

Tänapäeva tuleviku-uuringud (futures studies, foresight) erinevad küllalt tugevalt 20. sajandi 50-ndatest kuni 70-ndate aastateni valitsenud prognostikast (prognostics, forecasting). Enam ei nähta eesmärgina sihtseisundi parameetrite ühest, tavaliselt kvantitatiivset ennustamist. Nenditakse, et esiteks on väliskeskkonnategurite seosed ja mõjud piisavalt keerulised, et neid vähegi keerukama süsteemi ja pikema ajahorisondi puhul üheselt ette näha ja teiseks, et süsteemi tulevik sõltub muude tegurite hulgas ka tegutsejate endi tahtelisest (mitte determineeritud) tegevusest. Kusjuures prognoosimine/tulevikuuurimine ise koos oma resultaasidega on selle tahtelise tegevuse kaudu üks tuleviku kujundamise elemente (nn. isetäituva prohvetluse paradoks). Ei usuta, et süsteemid meie ümber tegutseksid mingite fataalsete seaduspärasuste alusel, mida siis tark teadlane-prognostik suudab läbi näha ja selle alusel tekkiva seisundi parameetrid ette kuulutada. Pigem rõhutatakse, et tuleviku-uuringud on mõeldud selleks, et tõsta strateegiliste tegutsejate¹ võimet toimuvast, selle võtmeteguritest ja vastasmõjudest paremini aru saada, et siis mõistlikud sihid seada ja/või kriitilistel momentidel õieti otsustada. Mõned äärmuslikumad tuleviku-uurijad on püüdnud end postmodernistliku mõtlemisviisi mõju all olles prognostikast sedavõrd distantseeruda, et on isegi väitnud, et nemad ennustamisega ei tegele. Tegelikult enamik tuleviku-uurijaid muidugi tegelevad ennustamisega, st. nad võtavad omaks teatud mõistlikuks peetavaid aluseeldusi ja esitavad vähemalt mingis mõttes tõepärasusele pretendeerivaid väiteid selle kohta, kuhu üks või teine eelduste kombinatsioon võiks välja viia (“kui nii, siis nii” põhimõte). Teine asi on see, et ei püüelda nn. punktprognooside väljatöötamisele ja tunnustatakse prognoosivariantide suhtelisust alati vaidlemist võimaldavate aluseelduste kombinatsioonide suhtes. Püütakse tegelda ikkagi võimaluste raamidesse jääva Maailmaga (võimalikkusest abstraherumine võib olla vaid võtte mõttetegevuse ergutamiseks, mitte enam), püütakse eristada soovitatavaid tulemusi vähemsoovivatest või mittesooovitavatest ning tõenäolisemaid tulemusi vähem tõenäolisematest. Võrreldes varasema prognostikaga pööratakse enam tähelepanu küsimusele sellest, mida potentsiaalne otsustaja peaks tulevikuvariantide analüüsimist saadud infoga peale hakkama. Peetakse oluliseks info seostatust otsustaja kujutluspiltide, väärtuste ja motiividega. Passiivse teadmise asemel väärtustatakse seda, et tuleviku-uuringutest saadud info lülituks mingil viisil aktiivsete tegutsejate tegevuspiltidesse visioonidesse. Kas visioon enne ja tuleviku-uuring takkajärgi või vastupidi, see on juba maitse küsimus.

Praktiliselt universaalseks on muutunud nn. stsenaaristiline lähenemine: rõhutatakse, et võimalikke tulevikke (NB: futures studies) on mitmeid, ka äärmiselt suure pingutusega pole võimalik selgeks teha, milline neist realiseerub. Erinevad tulevikud

¹ See, keda käsitleda strateegiliste tegutsejatena on omaette keeruline küsimus. Tegeldes Eesti tulevikuga poleks õige piirduda vaid valitsuste ja parteidega vaid tuleks sellesse mõistesse hõlmata ilmselt kogu aktiivsem osa elanikkonnast.

(“erinevad maailmad”) väärivad läbitöötamist. Me peame suutma neid näha, hinnata ja suhetada oma tegevust nende erinevate tulevikega.

Eesti arengu stsenaariumid

Praeguseks võib rääkida kahest, põhjalikumalt läbi töötatud Eesti arengu stsenaariumide paketist.

Esiteks nimetuse “Eesti – 2010” all Eesti Tuleviku-uuringute Instituudis väljatöötatud stsenaariumite pakett (põhiautorid G. Raagmaa, E. Terk, R. Vilu, M. Lauristin, K. Loogma, B. Tamm). Teiseks, Eesti pikemaajalise arengu perspektiivi analüüsimisele pühendatud töö tingnimetuse all SE-21 (põhiautorid M.Heidmets, M. Lauristin, E.Terk, M. Punning, K. Tafel, R.Vetik).

Esimese nimetatud stsenaariumipaketi puhul oli prognostiline konstruktsioon ehitatud üles kahele põhiteljele. Neist esimeseks oli Eesti geo-ökonoomilise asendi võimalikud realisatsioonid Euroopa Liidu (laiemalt: Lääne) ja Venemaa (laiemalt SRÜ) vahel (EL-ga integreerumise viis ja kiirus, majanduskoostöö säilimine või mittesäilimine Venemaaga, selle koostöö vormid) ja teiseks Eesti kaasainemise edukus tehnoloogiarevolutsioonis peituvate võimalustega, eriti just IKT osas. Muud tegurid olid võetud kas mittevariantsetena või siis tuletatuna eeltoodud kahe telje baasil konstrueeritud võtmestsenaariumitest. Käsitlusfilosoofias domineeris “mõju reaktsioon” põhimõtete, st. primaarseteks olid võetud Eestile väljastpoolt avanevad võimalused ja tegeldi valdavalt sellega, kas ja kuidas suudetakse neid võimalusi kasutada. Muude aspektidega võrreldes rõhutati mõnevõrra enam arengu majanduslikku aspekti.

SE-21 töös² oli põhitähelepanu pööratud erinevate pikaajaliste taotluste (heaolu, sotsiaalne sidusus, ökoloogiline tasakaal) ja nende seoste läbitöötamisele. Stsenaariumipakett ise oma pigem abistavat funktsiooni ja oli üles ehitatud hüpoteesidele siseste ühtede või teiste arengufilosoofiliste paradigmade mõjulepääsule Eesti sees arenguparadigmadele, mitte välisdeterminatsioonile. SE-21 eeliseks oli kultuuriruumi, ökoloogia ja sotsiaalse sidususe problemaatikate tõstmine pikaajalise arengu konteksti ning nende omavaheliste seoste analüüs. Rõhutati, et edukaks kaasaminekuks uue maailma nõuetega on vajalikud kogu elukorralduse ümberkujundamine ja praegusest bürokraatlikust süsteemist oluliselt erineva riigivalitsemise vormi loomine (nn. arenguvõrgustikud).

Mõlema stsenaariumipaketi koostamisel püüti kombineerida kvalitatiivset ja kvantitatiivset analüüsi, domineerivaks oli sealjuures kvalitatiivne. Kvantitatiivne analüüs taandus “Eesti-2010” juures eelkõige arvustustele, mis seostasid välisinvesteeringute sissevoolu mahtu järgneva majanduskasvu kiirusega. SE-21 puhul kasutati nn. konvergensikiiruse (st. objektmaa ja foonimade majandusliku sarnasustumise kiiruse) arvutusi. SE-21 puhul kasutati ka eksperthinnangutel põhineva mõjuintensiivsuse arvutusi oma olemuselt kvalitatiivsete tegurite vahel.

² SE tähistab esitähiti sõnadest säästev areng. Töös oli lähtunud sustainable development-i paradigmast, püüdes seda ka mõnevõrra laiendada. Selle paradigma nimetuse täpsem tõlge oleks olnud aga mitte “säästev areng” vaid “jätkusuutlik areng”.

Uued nõuded käsitusmudelitele

Ei saa väita, et eelkirjeldatud kahes töös esiplaanil olnud kesksed problemaatikad või võtmetegurid oleksid praeguseks end ammendanud. Eesti integratsioon EL-i on ju ikkagi vaid pigem poolel teel kui lõppenud ja geo-ökonoomiline – geo-poliitiline problemaatika on tegelikult igihaljas. Seda võib väita ka uute tehnoloogiarevolutsiooni võimaluste kasutamise kohta, ise küsimus, et IKT kõrvale on keskse suunana juba kerkinud biotehnoloogia ja pole välistatud veel mõne uue läbilöögisuuna teke lähiaastakümnetel. Sama võib väita ka SE-21 paketi esilekerkinud kultuuriliste, sotsiaalse sidususe ja sotsiaalse innovatsiooni problemaatika kohta. SE-21 konstruktsioon kui loomishetkelt uuem ja kaugemale tulevikku suunatud omab kaheldamatult edaspidisele kasutamiseks suuri võimalusi. Samas aga oleks viga jääda kinni juba loodud kahe mõttekonstruktsiooni prioriteetidesse ja seal omaks võetud eeldustesse. Esiteks olid neil mudelitel nagu igasugustest mudelitel juba oma loomishetkedel oma kindlad piirangud ja puudused. Teiseks, aastate möödudes muutub nii Eesti arengu välis- kui sisekeskkond kui nende omavahelised seosed, kerkivad esile uued dilemmad, prioriteedid, probleemid. SE-21-s on välistegurite poolset pilti käsitletud valdavalt juba käivitunud globaalsete trendidena, mille osas on eeldatud, et nad tõenäoliselt aeglasemalt või kiiremini, Eestile nõrgemat või tugevamat mõju avaldades jätkavad toimumist. Antud eeldus on aga päris riskantne lihtsustus, ei saa välistada ju ka nn. trendikatkestusi või põhimõtteliselt uute globaalsete (või regionaalsete) trendide teket. Teiseks SE-21 välistrendide loetelu ei ole (Eestile avaldatava mõju tugevuse järgi) prioriteeritud, neid kõik on peetud põhimõtteliselt olulisteks versus püüdmaks eristada hüpoteetiliselt esmaolulised. Eestisiseste aktsioonide ja reaktsioonide osas on pigem markeeritud erinevaid võimalikke suundumisi koos nende võimalike tulemitena kui püütud fikseerida selgemalt väljajoonistatud tegevusstrateegiaid seoses võtmeprobleemide ja keskkonna kesksete arengutega. Eelõeldust tulenevalt on kindlasti mõtet ka seda mõttekonstruktsiooni edasi arendada ja uute elementidega rikastada.

Teguriteks, mida tuleks tulevikustsenaristikas täiendavalt (või senisest oluliselt enam) vaatluse alla võtta oleksid järgmised:

- Aasia riikide (eriti Hiina) tõenäoline esiletõus maailmamajanduses ja poliitikas, mis muudab Eesti probleemide käsitlemise domineerivalt EL – Venemaa suhete kontekstis selgelt liiga kitsaks;
- Euroopa arenguperspektiivid nii globaalses mastaabis kui oma siseprobleemide ületamisel (stagneerumine versus uued arengupulsid. nn. europaidentiteedi kujunemine või mittekujunemine.);
- Pikemaajaliste demograafiliste muutuste (s.h. migratsiooni) mõju. Sealjuures tööjõupuudus;
- Tulevase EL-i sisene regionaalne homogeensus;
- Multikultuursuse võimalused ja probleemid, seda nii Eesti vanade kui uute immigrantide seisukohalt. Eesti venekeelse elanikkonna integratsioon Eestis (vormid ja kiirus);

- Turvalisuse riskid (kõige laiemas mõttes). Reageerimisvõime erinevatele globaalsetele kriisidele;
- Heaolu mõiste muutumine arengu käigus;
- Tõenäolised ökoloogiaga seotud nihked maailmas ja nende mõjud;
- Sotsiaalse innovatsiooni ja sotsiaalse mobilisatsiooni vormid tuleviku arenenud ühiskonnas;
- Uued haridusmudelid.

Nimetatud tegurid ei saa loomulikult olla kõik iseseisvate stsenaariumite koostamise aluseks, küll aga tuleks arvestada ükskõik mis alusel koostatud stsenaariumites nende muutumisvariantide ja mõjuga.

Ettekandes käsitletaksegi tõenäolisi kombinatsioone viimatiloetletud arengutest ja nende mõju Eesti tulevikule.